

Олександр Заремба

ЦІННОСТІ ТА ЦІННІСНІ РОЗКОЛИ УКРАЇНСЬКОГО ЄВРЕЙСТВА: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ КОНТЕКСТ

Статтю присвячено системі цінностей українського єврейства та ціннісним розколам у єврейському середовищі у контексті загальних дискусій щодо адекватності цивілізаційного підходу, що замінив в Україні марксистський формаційний у розгляді розвитку людства. Особливу увагу звернуто на єврейські джерела 1920 – 1950 років, де було здійснено спробу виявити систему цінностей саме єврейства України.

Ключові слова: цінності, ціннісний розкол, цивілізаційний підхід, українські євреї, джерела.

Oleksandr Zaremba. Values and value Split in Ukrainian Jewry: civilizational approach. The article deals with system of values in Ukrainian Jewish milieu within the context of general discussions as to relevance of civilizational approach instead of earlier Marxist formational approach. Jewish Sources of the 1920s through 1950s are of particular interest since there are attempts reflected in the sources to define value system of Ukrainian Jewry.

Keywords: values, value split, civilizational approach; Ukrainian Jews; Sources.

Аналіз дискусій з питань стану і статусу євреїв України вказує на те, що автори статей на ці теми у єврейських ЗМІ – друкованих виданнях «Хадашот», «Еврейский обозреватель», «Эйникайт» та інших цікавляться не лише демографічними прогнозами (невтішними!) щодо кількості євреїв України або питаннями міграційних процесів, що втратили актуальність, порівняно з 1990 роками. Коло актуальних питань пов'язане з системою цінностей, ідентифікаційними ознаками сучасного єврейства, що спираються на певні цінності, норми, ідеали та правила. Яка роль традиційної культури євреїв України (мова їдиш, фольклор, література тощо) і чи можлива єврейська ідентичність без основного акценту на цих цінностях? Щодо цього існують різні точки зору, як і щодо засад розбудови общини, зрештою, про те, кого взагалі можна вважати євреєм, яку роль мають відігравати нащадки від мішаних шлюбів євреїв та неєвреїв, численні неєврейські родичі [1]. Пристрасті вирують навколо спроб визначити українсько-єврейську ідентичність. Попри аналіз прикладів Росії, Польщі та Угорщини питання, чому «український єврей – це як рідкісний птах», поставлене В. Портніковим 20 років тому, залишається відкритим і нині. І. Дзюба вважає, «що основна маса євреїв насправді причетна до України лише формально, їм бракує тої вкоріненості, про яку писала Симона Вейль» [2].

Між тим Симона Вейль представляла Францію, країну, де існував потужний середній клас зі своїми цінностями. Сучасні дискусії виявляють також ціннісний розкол серед світового єврейства та ізраїльтян у питаннях щодо перебігу єврейсько-арабського діалогу та характеру Ізраїлю як єврейської держави [3].

Як правило, не артикулюється наявність ціннісного розколу у єврейській громадсько-політичній та науковій думці України щодо «примирення» («Versöhnung») між євреями та неєвреями. Концепція «примирення» набула поширення в Німеччині, а впродовж останніх десятиріч і в інших країнах Європи та у США. «Примирення» поступово сприймається як одна з найбільших суспільних і політичних цінностей у ЄС і передбачає покаяння християн перед євреями не лише за Голокост, а також і за інші лиха, заподіяні євреям упро-

довж двох тисяч років існування християнства. Під гаслом «примирення» ведуть свою діяльність в Україні неурядові організації (зокрема, протестантські групи) не лише з Німеччини, але також з інших країн Європи та США. Слід зауважити, однак, що інтерпретація Голокосту викликає далеко не однозначні філософські та політичні «рефлексії». Як вважає Дж. Агамбен, «знищення євреїв слід помістити не у правовий і не у релігійний, а у біополітичний вимір» [4, с. 148]. Застереження викликає і бажання поставити на одну дошку режими Сталіна та Гітлера. Але особливо двозначними можна сприймати зусилля протестантських фундацій Європи та США, спрямувати потік євреїв до Ізраїлю, де вони з часом «можуть визнати Ісуса Христа як свого спасителя». Громади іудео-християн («месіанських євреїв») надають активну допомогу у проведенні акцій «примирення». Постає питання – чи мають євреї України вітати такі висновки з «уроків Голокосту»? Чи не є примирення в інтерпретації протестантських місій лише більш вишуканою формою навернення на християнство, що суперечить онтологічним основам єврейства?

Таким чином, сучасні дискусії з проблематики суспільно-політичних цінностей українського єврейства торкаються екзистенціальних основ єврейської громади.

Проблеми цивілізаційної належності єврейства можуть здатися занадто абстрактними. Тим не менш, уявлення про «зіткнення цивілізацій» як неминуче майбутнє світу, декларації американських «неоконсерваторів» про те, що «США та Ізраїль воюють за західні цінності і живуть на Марсі, а розніжена пацифістська Європа – на Венері» (Р. Кейген), що Ізраїль та євреї в цілому захищають ліберальні цінності «юдейсько-християнської цивілізації» – усі ці постулати словацький політолог Оскар Крейчі називає «страшним пророцтвом», викликаним «політичним» нарцисизмом США.

О. Крейчі вважає: «У сучасних концепціях Заходу існують три явно тенденційні елементи інтерпретації історії: а) спроби видати за традицію позитивну частину минулого і не розглядати європейську традицію як суперечливу; б) поняття єврейсько-християнської традиції; в) ідея «циві-

лізаційної протилежності та культурної вищості католицизму над Візантією, що, як наслідок, пов'язане з натяками на нецивілізованість православ'я» [5, с. 332].

Слушним є зауваження науковця про те, що «співпраця християнських та єврейських фундаменталістів – це факт уже другої половини ХХ сторіччя, коли в США наприкінці 1970-х років піднялася нова хвиля консерватизму з явною антикомуністичною та «антиатеїстичною спрямованістю» [5, с. 332].

Отже, цивілізаційний фундаменталізм Заходу викликає закономірні питання і щодо цивілізаційної належності єврейства. Слід зауважити, що крім «цивілізаційного фундаменталізму» існує і «цивілізаційний релятивізм». Зокрема, М. Членов (Росія) висунув тезу щодо існування «єврейської цивілізації», яка складається з різних спільнот, відмінних за мовою та іншими цінностями, але об'єднаних спільною релігією. Однак подібний релятивізм викликав заперечення українського сходознавця О. Бубенка, який дійшов висновку, що, наприклад, Хозарський каганат став периферією двох цивілізацій, тому що «пануючою релігією став іудаїзм, що був складовою частиною як східнохристиянської, так і мусульманської цивілізацій» [6, с. 75].

О. Бубенок зазначає: «Вже на початку 90-х років минулого століття в Україні і в інших державах колишнього СРСР намітилася тенденція розглядати розвиток людства не з позицій марксистського формаційного підходу, а на основі цивілізаційного. Науковець критикує використання у цьому контексті термінів на кшталт «тюркська цивілізація», «монгольська цивілізація» тощо.

Важливо підкреслити, що якою б не була доля традиційних єврейських цінностей у Радянському Союзі, «передава» європейська соціал-демократична думка не готувала для євреїв як окремої спільноти світлого майбутнього. Вважалося, що євреї є живою «скам'янілістю», залишком народу поза історією, уся онтологія якого пояснювалася економічною доцільністю.

К. Каутський вважав, що євреї не були расою, нацією чи етнічною спільнотою, а «кастою» з деякими квазінаціональними атрибутами. У своїй роботі «Раса і єврейство», вперше опублікованій у «Нойе Цайт» (1914 р.), Каутський

заперечував цінність єврейської культури як такої і не вважав, що її зникнення людство буде оплакувати, подібно до загибелі культури тасманійців, австралійських аборигенів чи червоношкірих індіанців Північної Америки [7]. Вже тоді ці погляди знаходили підтримку багатьох інтелігентів європейського походження, а з ходом асиміляції також поширювалися серед народних мас не лише в СРСР. Це створювало основу для подальшого ціннісного розколу в єврейському середовищі, коли відомий радянський діяч С. Диманштейн називав іврит «мовою готтентотів», сіоністські інтелектуали відкидали ідиш, а завершилося це в наші дні відторгненням мільйонів євреїв від цінностей єврейської культури. Символічна ідентифікація з Державою Ізраїль або з трагічним минулим Голокосту має якось чином заповнити ціннісний вакуум.

Слід віддати належне тим єврейським та українським інтелектуалам 1920 – 1930 років, які поборювали постулати «люксембургіанства», носіями яких були такі непересічні представники асимільованого єврейства, як Р. Люксембург. Остання не лише відкидала самоцінність, суб'єктивність єврейської ідентичності, але також суб'єктність України. Аргументи «червоної Рози» нагадують ті, що відомі нині від найбільш радикальних adeptів «Російського світу». На думку Р. Люксембург, українська ідея була лише «примхою», «позою» кількох десятків дрібнобуржуазних інтелігентів. Політичне значення українського питання, на думку Р. Люксембург, пов'язане з «доктринерством» Леніна, його «українським хобі» та захопленням «реакційно-романтичною поезією Шевченка» [8].

Французький філософ Х. Словес у монографії «Єврейська державність у Радянському Союзі» (1979) віддає належне М. Скрипнику, П. Любченку, М. Хвильовому та іншим українським комуністам, що поборювали ідеї «люксембургіанства», виступали за розвиток української нації в СРСР. На думку французького філософа, «їдишизація» в Україні була «побічним продуктом» «українізації», тому що прибічникам радянської єврейської культури бракувало не лише політичної ваги українських комуністів, але «українського запалу боротьби ідеологій», яку вони щиро сповідували.

«Євсекції» входили організаційно до компартійних осередків України, і для єврейських діячів, що мали якусь політичну вагу, «їдишизація» була лише даниною політичній кон'юктурі. Українці більшою мірою, на думку Х. Словеса, поділяли цінності «коренізації», ніж євреї, серед яких верхівка прагнула беззастережно до асиміляції, тоді як національні цінності «радянського єврейства» поділяли учительство, частина молоді, творчої інтелігенції – політично не впливові категорії населення. Ціннісний розкол серед радянських євреїв, вважає Х. Словес, набув набагато драматичнішого характеру, ніж серед українців.

Таким чином, євреї в Україні так і не знайшли свою модель акультурації через відсутність критичної маси україномовного міського населення та добре організованого україномовного середнього класу, що є, на думку багатьох науковців, передумовою акультурації та асиміляції єврейства. Разом з тим, український чинник суттєво впливав – хоч і непрямо – на ціннісні орієнтації євреїв України уже в першій половині ХХ сторіччя.

Доказом цього є матеріали збірників, що їх публікувала у Нью-Йорку «Спілка євреїв США», до складу якої входила низка інтелектуалів – вихідців з України – А. Бик, Н. Майзель, М. Хмельницький, З. Вайннер, М. Кац, А. Дженовський, П. Новік та інші. Матеріали збірників (1944, 1948) та інші твори членів спілки доводять, що для «українських євреїв» зовсім не обов'язково говорити чи творити українською, підтримувати національно-визвольні змагання українців чи навіть мешкати в Україні.

«Українськість» полягала у спільній цивілізаційній спадщині, у досвіді колонізацій Дикого Поля, любові до української природи з її «тихими водами, ясними зорями», до простих людей України, цінності яких зрозумілі євреям. Єврейські науковці та літератори з кола «українських євреїв» підтверджували, між іншим, тезу про «соборність українських земель». Вони вважали, що між українцями та євреями різних регіонів існує природний зв'язок. Така точка зору притаманна М. Найгрешлу (Галичина), А. Бику (Чернігівщина), З. Вайннеру (Західна Волинь), А. Дзеновському (Вінниччина), Н. Майзелю (Київ) та

іншим. Духовною основою ціннісної системи українського єврейства вважалася спадщина хасидизму, українських цадиків – Бешта, Нахмана Браулавського, Леві-Іцхола Бердичівського та інших, які виступали з гаслами соціального рівноправ'я. Попри прорадянські симпатії, до кола видатних українських євреїв входили також М. Зільберфарб (міністр УНР) та сіоністський лідер З. Жаботинський. А. Бик виступив з низкою праць, де критично висловився щодо цивілізаційної теорії А. Тойнбі та місця євреїв у ній. Інтерес єврейських інтелектуалів, вихідців з України, до теоретико-методологічних питань цивілізаційного розвитку України та її цивілізаційної цілісності свідчить про реальність існування української регіональної цивілізації з її специфічною ціннісною системою. Узагальнюючи наші рефлексії щодо ціннісного розколу єврейської спільноти України та ставлення євреїв до України як регіональної цивілізації, доходимо таких висновків:

1. В європейській політичній думці були поширені уявлення про відсутність єврейської етнічності як цінності.

2. Прагнення до асиміляції поділяли і численні представники єврейської еліти в Україні, причому як на початку ХХ сторіччя, так і за радянської доби, у відвертій і більш завуальованій формі, що не виключала кон'юнктурної підтримки розвитку єврейської радянської культури – «національної за формою і соціалістичної за змістом».

3. Збереження певною частиною єврейської громадськості пієтету до традиційних цінностей, психологічні травми доби Голокосту та державного антисемітизму призвели до глибокого ціннісного розколу і навіть аномії серед єврейства, де все одно існувала потужна тенденція до асиміляції.

4. Як вихід з глухого кута сприймалася ідентифікація з Ізраїлем і, пізніше, з долею єврейського народу під час Голокосту.

5. Акультурацію до українства ускладнювала відсутність/недостатня присутність в Україні україномовного середнього класу.

6. «Українське єврейство» у низці джерел, зокрема 1930 – 1940 років, розумілося як геоцивілізаційна спільнота, пов'язана з етнічними українцями певними базовими цінностями.

-
1. Что нам стоит общину построить // Еврейский обозреватель. – 8/236. – 2012. – Август.
 2. Свой нарратив правомочен для каждой из сторон // Хадашот. – 8(184). – 2012. – Август.
 3. Рэувен Дин Эль: «Арабскую весну» задумывали вовсе не идеалисты» // Еврейский обозреватель. – 7№ (235). – 2012. – Июль.
 4. Агамбен Дж. Homo Sacer. – Москва, 2010. – С. 148.
 5. Крейчи Оскар. Геополитика Центральной Европы. – Москва – Прага, 2010. – С. 332.
 6. Бубенок О. Б. Номади і цивілізації Євразії в добу Середньовіччя (методологічний аспект) // XVI Сходознавчі читання А. Кримського. Тези доповідей міжнародної наукової конференції. – Київ, 2012. – С. 75.
 7. Kautsky K. Rasse und Judentum. – Berlin, 1914.
 8. Ratner M. Die Nationale Frage in den jüdischen Sozialistischen Parteien. – Berlin, 1908.